

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 3

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 23, leto 2015, številka 3

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

*Bodeča žica na slovensko-hrvaški meji december 2015 (Foto Zaklop)
Barbed wire on the Slovenian-Croatian border, December 2015 (foto Zaklop) / Filo spinato al confine tra Slovenia e Croazia, dicembre 2015 (foto Zaklop)*

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2015.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Darja Mihelič:** Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje 309
Mediatori negli accordi medievali sui confini dei territori cittadini.
L'Istria nord-occidentale nel XIII e XIV secolo
Mediators in Mediaeval Agreements on the Borders of Civic Territories: North-Western Istria in the 13th and 14th Centuries
- Gašper Mithans:** Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija 333
Rappresentazioni della zona di confine della Venezia Giulia nel discorso del nunzio Ermenegildo Pellegrinetti
Representations of the Borderland of Julian March in the Discourse of Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti
- Marta Verginella:** Displacement and Cultural Borders in the Great War. Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad 357
Le migrazioni forzate e i confini culturali durante la Grande Guerra.
L'amarezza dell'esperienza dei profughi all'interno e al di fuori dei confini della propria patria
Razseljenost in kulturne meje v veliki vojni. Trpkost begunskih izkušenj v lastni domovini in na tujem
- Jože Pirjevec:** Soočenje kulturnih, državnih, geopolitičnih in ideoloških konceptov na stiku italijanskega in južnoslovanskega prostora (1848–1975) 377
Confronto di progetti culturali, statali, geopolitici e ideologici nell'area di contatto fra italiani e jugoslavi (1848–1975)
Italian and South Slavic Spaces in Contact: Cultural, National, Geopolitical and Ideological Intertwinments (1848–1975)
- Christian Promitzer:** Yugoslavia and Beyond – the Serb Communities on the Slovene-Croat Border during the 20th Century 393
Jugoslavia e al di là di essa – le comunità serbe sul confine sloveno-croato nel XX secolo
Jugoslavija in onkraj – srbska skupnost na slovensko-hrvaški meji skozi 20. stoletje
- Bojan Godeša:** Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno 417
Gli sloveni e il problema dei confini durante la seconda guerra mondiale
Slovenes and the Problem of the Borders during WW II

- Mateja Režek:** Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje
v prvih letih po drugi svetovni vojni 433
*Il federalismo jugoslavo e i confini tra le repubbliche
nei primi anni dopo la Seconda Guerra Mondiale
Yugoslav Federalism and Inter-Republic Borders
in the First Postwar Years*
- Petar Bagarić:** Popis Jadranskog instituta u Istri 1945. godine 445
*Il censimento dell'Istituto adriatico in Istria nel 1945
The Adriatic Institute Census in Istria in 1945*
- Magdalena Najbar-Agičić:** Titova bista i „vruće“ hrvatsko ljeto.
Politička upotreba povijesti u Hrvatskoj – ljeto 2014 459
*Il busto di Tito e la “bollente” estate croata. L'uso politico della storia
in Croazia – l'estate del 2014
Tito's Bust and the “Hot” Croatian Summer. Political Use of History
in Croatia – Summer of 2014*
- Mila Orlić:** *Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il “confine orientale”:*
riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico 475
*Če me spomin (ne) vara ... Italija in njena “vzhodna meja”:
razmišljanja o zgodovini in njeni javni rabi
Se la memoria (non) mi inganna ... Italy and its Eastern Border:
Considerations on History and on its Public Use*
- Vida Rožac Darovec:** Raba preteklosti na primeru analize historične
naracije o slovensko-hrvaški meji v Istri 487
*L'uso del passato sull'esempio di un'analisi del discorso storico relativo
al confine sloveno-croato
The Use of History on the Example of an Analysis of the Historical
Discourse Concerning the Slovene-Croatian Border*
- Marko Zajc:** The Slovenian-Croatian Border: History,
Representations, Inventions 499
*Il confine sloveno-croato: la storia, le rappresentazioni, le invenzioni
Slovensko-hrvaška meja: zgodovina, reprezentacije, iznajdbe*
- Miha Kosmač:** Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja:
problematika meje in »obramba italijanstva« 511
*Il trasferimento organizzato della popolazione da Pola: problema
del confine e »difesa dell'italianità«
Organized Population Transfer from Pola: Demarcation Issues
and “Defence of Italianism”*

Katja Hrobat Virloget: Brene preteklosti. Spomini na sobivanje in migracije v slovenski Istri po drugi svetovni vojni	531
<i>Il peso del passato. Ricordi di convivenza e migrazioni nell'Istria Slovena dopo la seconda guerra mondiale The Burden of the Past. Memories on the Cohabitation and Migrations in Istria after WW II</i>	

Francesca Rolandi: Heading towards the West. Yugoslav Asylum Seekers in Italy (1955–1968)	555
<i>Diretti a occidente. I richiedenti asilo jugoslavi in Italia (1955–1968) Pot na zahod. Jugoslovanski prosilci za azil v Italiji (1955–1968)</i>	

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

<i>Keith Lowe:</i> Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni (Miha Kosmač)	575
Navodila avtorjem	579
<i>Istruzioni per gli autori</i>	582
<i>Instructions to authors</i>	586

SLOVENCİ IN PROBLEM MEJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Bojan GODEŠA

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija

e-mail: bojan.godesa@inz.si

IZVLEČEK

Razprava govori o problemu združitve slovenskega etničnega ozemlja, t. j. uresničitvi nacionalnega programa Zedinjene Slovenije (nastal je že v revolucionarnem letu 1848) v času druge svetovne vojne. Po začetnem šoku po okupaciji in razkosanju so Slovenci vse svoje upanje stavili na zmago zaveznikov. Pri tem so ob dejstvu, da so bili vsi sosednji narodi v nasprotnem taboru, računali, da obstaja možnost uresničitve Zedinjene Slovenije. Vendar se je kmalu izkristaliziralo spoznanje, da bo uresničitev programa Zedinjene Slovenije, predvsem zaradi mednarodno političnega razmerja sil v tem delu Evrope, znatno težja, kot so si sprva predstavljali. Rezultat tega boja je bila priključitev pretežnega dela Primorske po vojni, ki ga je izbojevalo odporniško gibanje pod vodstvom KPS(J). Druga svetovna vojna v Evropi ni imela za rezultat radikalnih sprememb družbeno-politične kartografije. Zato je sprememba zahodne meje po drugi svetovni vojni treba v kontekstu evropskega med in povojnega razvoja razumeti predvsem kot veliko izjemo.

Ključne besede: druga svetovna vojna, okupacija 1941–1945, Zedinjena Slovenija, zahodna slovenska (jugoslovanska) meja, odpor

GLI SLOVENI E IL PROBLEMA DEI CONFINI DURANTE
LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Il saggio discute il problema dell'unificazione del territorio etnico sloveno – la realizzazione del programma nazionale della Slovenia Unita (creato nell'anno rivoluzionario del 1848) durante la seconda guerra mondiale. Dopo lo shock dell'occupazione e lo smembramento gli sloveni rivolsero le proprie speranze nella vittoria degli alleati. Dovuto al fatto che tutte le nazioni limitrofe appartenevano al campo opposto, prevedevano la possibilità di realizzare il programma della Slovenia Unita. Si era però dimostrato presto evidente che a causa dei rapporti politici internazionali e delle forze nella regione, la realizzazione del programma della Slovenia Unita sarà più difficile del previsto. Uno dei risultati della lotta di liberazione, condotta dal Partito Comunista Sloveno (Jugoslavo) fu anche l'annessione di gran parte del Littorale alla Jugoslavia dopo la guerra. La secon-

da guerra mondiale nell'Europa non portò a radicali trasformazioni della cartografia politico-sociale. Perciò lo spostamento del confine occidentale sloveno (Jugoslavo) dopo la seconda guerra mondiale rappresenta nel contesto europeo della guerra e del secondo dopoguerra una grande eccezione.

Parole chiave: seconda guerra mondiale, l'occupazione 1941-1945, Slovenia unita, confine sloveno (jugoslavo) occidentale, movimento di liberazione

“Vprašanje meja je za nas tako aktualno, kot verjetno ni niti za angleški imperij. Gre za popolnoma specifično slovensko občutljivost v tem pogledu, ki smo jo dolgo poizkušali obiti s splošnimi načelnimi izjavami, toda sedaj postaja to vse manj možno. Slovenci, ki so že 1000 let razcepljeni, namreč čutijo, da se sedaj odloča o tem, da končno stara parola o “Združeni Sloveniji” postane resnica,” je v precej dramatičnih tonih decembra 1942 Edvard Kardelj v pismu Josipu Brozu Titu orisal pomen mejnega vprašanja za Slovence (Jesen 1942, 207).

Izjava odseva tedanje optimistično razpoloženje, ki je vladalo v slovenski družbi glede možnosti uresničitve “Zedinjene Slovenije”, ne glede na politično in ideološko razcepljenost v njej. Tako je tudi sicer zelo preudarni Lojze Ude v predavanju na zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju v Suhorju 11. oktobra 1943, v referatu z naslovom “Aktualna poglavja iz mednarodnega prava”, precej vzneseo poudaril: “Mislim na naše najsmiselnejše zgodovinske politične težnje za ciljem Združene svobodne Slovenije. Danes ali nikdar več! Ni verjetno namreč, da se more še kdaj pojaviti tako sijajna razporeditev političnih sil, ki v borbi za svoje tira končni vojni rezultat med drugim tudi k našemu cilju Združene svobodne Slovenije, kakor je današnja razporeditev političnih sil.” (Ude, 1994, 116).

Če se je zdela ideja Zedinjene Slovenije v času pomladi narodov 1848 še nekam uresničljiva, je bila v rednih razmerah ustavnega parlamentarnega življenja povsem neuresničljiva. Pokazalo se je, da je v ozemeljskem pogledu program Zedinjene Slovenije kot optimalna rešitev narodnega vprašanja uresničljiv le ob spletu izjemno ugodnih okoliščin (Melik, 1998, 17). Po razpadu habsburške monarhije po prvi svetovni vojni ne le, da ni prišlo do ugodnega razpleta, temveč je bil slovenski narod razkosan med štiri države. Le v okviru jugoslovanske države so imeli Slovenci možnosti za nadaljnji narodnostni razvoj, medtem ko so bili v Italiji, Avstriji in na Madžarskem izpostavljeni načrtni asimilaciji. Po prvi svetovni vojni vzpostavljene meje na zahodu in severu so bile med Slovenci upravičeno dojete kot krivične in so bile razumljene kot prava nacionalna katastrofa, posebej boleča je odmevala izguba Koroške na podlagi plebiscitne odločitve. Vendar to med slovenskimi političnimi dejavniki ni vzpodbudilo podobnih revizionističnih zahtev in teženj kot npr. v delu nemške, madžarske, bolgarske (pa tudi še katere druge) politične elite, ki so se zavzemale oz. so vsaj podpirale težnje v smeri oblikovanja nove ureditve v Evropi, ki bi nadomestila t. i. versajsko Evropo. Takšno, z revanšizmom pogojeno delovanje, sklicujoč se na zahtevo po “pravičnejšem” novem redu, je uspelo

izrabiti predvsem Hitlerju, ki se mu je pridružila tudi Italija (v prvi svetovni vojni je bila ta sicer na strani zmagovite antante, a so Mussolinjevi fašisti izkoristili nezadovoljstvo z doseženimi ozemeljskimi pridobitvami, ki se je v nacionalistično usmerjenih krogih italijanske družbe sprevrglo v mit o “pohabljeni” zmagi). To nezadovoljstvo je v dveh desetletjih tudi pomembno prispevalo k razvoju dogodkov, ki so privedli do izbruha druge svetovne vojne. Prevladujoč razmislek v slovenski družbi v času med obema vojnama pa ni bil pogojen s takšnim razumevanjem “pravičnega” reda, temveč je šel predvsem v smeri, kot je ob neki priložnosti tedanji voditelj nesporno vodilne slovenske politične sile, t. j. Slovenske ljudske stranke, Anton Korošec, pojasnil slovenski položaj kasnejšemu voditelju Hrvaške seljačke stranke, Vladku Mačku in ga je slednji v svojih spominih tudi objavil: “Mislim, da je tu potrebno reči nekaj o Slovenski ljudski stranki in njenem vodji duhovniku dr. Antonu Korošču [...] Ogromna večina Slovencev in razumljivo tudi dr. Korošec so bili največji nasprotniki centralistične ureditve države. Toda, kljub temu sta se dr. Korošec in njegove stranka izogibala vsakršnemu ostrejšemu sporu z beograjskimi režimi. Celo več, Korošec si je prizadeval, da bi bila sam ali pa s svojimi ljudmi zastopan v vsaki vladi, ne glede, kdo je bil na čelu vlade. To se mu je s hrvaške strani precej zamerilo, pa sem mu, ko sva se (1924) boljše spoznala, to tudi pripomnil. On mi je povedal približno naslednje: “Jaz dojemam in popolnoma razumem vas Hrvate. Vi ste, vsaj na ozemlju Hrvaške in Slavonije, bili priznani kot političen narod z dokaj široko avtonomijo. Jasno je, da ste z vključitvijo v novo državo zelo veliko od svoje samostojnosti izgubili, in zato razumem vašo brezkompromisno opozicijo. No, vi morate razumeti tudi nas, Slovence. Mi nismo nič izgubili, toda zelo veliko smo dobili. Za časa Avstrije nismo imeli niti ene samcate slovenske srednje šole, a o univerzi nismo mogli niti sanjati. Na Hrvaškem so bile vse šole, od ljudskih do vključno univerze, samo hrvaške. V slovenskih deželah je bil, nasprotno, uradni jezik nemški, pa so na primer tudi tisti uradniki, ki so znali slovensko, morali (vsaj formalno) s strankami govoriti s tolmačem. Danes imamo ne samo izključno slovenske srednje šole, ampak celo univerzo. Uraduje se samo slovensko. Če je naša stranka v vladi, ji tedaj v Beogradu prepuščajo proste roke, da vladamo, kakor mi hočemo. Prepričan sem, da centralizem ne bo mogel trajno ostati, toda bo še potreben čas, in do tedaj moramo izrabiti v sedanjih razmerah ugodnosti, ki si jih lahko izborimo”. Poleg tega je bil Korošec prepričan, da bodo Slovenci s pomočjo združenih Srbov, Hrvatov in Slovencev mogli spet dobiti preko pol milijona Slovencev, ki so bili z rapalsko pogodbo predani Italiji.” (Maček, 2003, 92–93).

V skladu z v uvodu razprave izpostavljenim velikim pričakovanjem o poveljni razširitvi slovenskega ozemlja po zmagi protihitlerjevske koalicije, v katero je po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo začinjalo verjeti in še bolj pa upati, vse več ljudi, so temu primerno po začetnemu šoku ob okupaciji in razkosaanju slovenskega ozemlja, začeli kot gobe po dežju nastajati številni nacionalni programi najrazličnejših političnih skupin, pa tudi posameznikov, katerih temeljna značilnost je bila nezmernost in popolno pomanjkanje realizma glede ozemeljskih zahtev, ki naj bi jih Slovenci postavili pred zaveznike oz. na mirovni konferenci. Fran Zwitter je kasneje ugotavljal, da so taki predlogi, z vidika boja za uresničitev ozemeljskih zahtev pravzaprav bolj škodili, kot pa koristili (Zwitter, 1977). Tako so nekateri programi segali na zahodu do Vidma in Tagliamenta ter celo reke Piave

(Sirc, 1992, 34–35), na severu do Visokih Tur (npr. v Jeruzalemu 20. aprila 1941 izdani razglas “Vsem Slovencem” s strani predstavnikov SLS, ki so odšli v emigracijo¹) in po možnosti preko Semmeringa (tega so npr. poslovenili v Čemernik) do Wienerwalda (Sirc, 1992, 34–35), na vzhodu do Blatnega jezera ter jugu do Varaždina in celotne Istre (Godeša, 2006, 297–305). Ljubo Sirc je takšne želje komentiral z besedami: “Če bi se take zahteve uresničile, bi imela bodoča Slovenija več italijanskega in nemškega prebivalstva kot slovenskega, toda to oviro so mnogi reševali s tem, da so govorili o potrebi, da izselimo vse tuje prebivalstvo prek pričakovanih meja v Nemčijo in Italijo.” (Sirc, 1992, 35).

V bistvu je šlo za izraz političnega (ne)razumevanja celotnega mednarodnega kompleksa in slovenske vloge v njem, v prepričanju, da bodo imeli odločilni dejavniki, zlasti zahodni zavezniki, pač popolno razumevanje za popravo zgodovinskih krivic, ki so se Slovencem dogajale v preteklih obdobjih oz. so jih sami razumeli kot take. Pri tem je Sirc tedanje razpoloženje opisal z besedami: “Brž ko so se Slovenci po porazu osvestili, so začeli pričakovati čudeže od zavezniške zmage.” (Sirc, 1992, 34). Ta v precejšnji meri iz skromnega poznavanja stvarnih okoliščin izražena logika popolnega zaupanja v pravičnost (kot so si jo Slovenci seveda sami predstavljali!) zahodnih zaveznikov (še zlasti po objavi Atlantske listine), je bila razmeroma naivna ter je delovala po začetnem šoku kot nekakšna psihološka sprostitvev, kjer je bilo moč razbrati tudi nekaj evforičnih poudarkov, ki so krepili do tedaj močno načeto in teptano narodno samozavest. Toda njen ključen pomen, ki so ga hitro zaznali tudi komunisti in zato tudi ostro nastopili proti “načrtništvo”, je bil ta, da je bila pri teh velikopoteznih načrtih povsem prezrta potreba po prispevku lastnih sil pri zagotovitvi nacionalnih povojnih ciljev oz. naj bi prišlo do aktivne slovenske udeležbe šele v zaključni fazi vojne. To pa je bilo v popolnem nasprotju s konceptom, ki ga je razvijala Osvobodilna fronta, kjer so njeni vodilni zagovarjali ravno nasprotno, to je primarni in trenutni cilj je oboroženi boj za osvoboditev, o konkretnih načrtih za povojno prihodnost pa se naj bi razpravljalo šele po tem, ko bo opravljena temeljna naloga, to je izgon okupatorjev. Tisti, ki se niso strinjali s takimi stališči Osvobodilne fronte, so to interpretirali kot njeno nezanimanje za nacionalne interese, kjer seveda niso pozabili izpostaviti njenega internacionalizma. Skratka, šlo se je za politično prerivanje, kdo bo bolj “nacionalen” in naj bi pravilneje zastopal nacionalne interese, na kar so bili komunisti v tistem času še posebej občutljivi, ko so sicer imeli izrazito pobudo ravno na tem področju. Tudi zato je Boris Kidrič v članku “Danes ni čas za “načrte”” 1. novembra 1941 pojasnil, “da je danes čas osvobodilne akcije, ne pa čas za “načrte” o bodočnosti [...] treba pa je pribiti, da pomeni izdelovanje “načrtov” v mirnem zapečku – odtegotvanje slovenskih sil osvobodilni borbi. (...) Na dnevnem redu je en sam načrt: premagati Nemce. Pa si bomo torej mi Slovenci, ki nas je komaj dober milijon, privoščili luksuz in se v sedanjih resnih časih, ko gre za naše življenje in naše imetje, igrali s smešnim “načrtovanjem”.”²

V tem kontekstu je bilo Kidričeva reakcija logična, ker je bilo Osvobodilni fronti “načrtništvo” na nek način še nevarnejše, kot pa protikomunistična propaganda, ker jim

1 ARS 1660, 6. Sicer pa o vzrokih za takšno ekstremno stališče pri predstavnikih SLS, ki so se znašli v emigraciji skupaj z jugoslovansko kraljevsko vlado glej Godeša (2011, 270–272).

2 Slovenski poročevalec, 1. 11. 1941: Danes ni čas za “načrte”.

je takšen poudarjen nacionalizem in licitiranje z nacionalnimi interesi, v bistvu jemal veter iz jader v smislu pridobivanja novih privržencev ter istočasno spodkopaval celotno strategijo, s politiko atentizma (čakanja v “zapečku”), kjer naj bi za pravične meje tako ali tako zagotovo poskrbeli zavezniki. Ni so pa seveda v teh “načrtnikih” videli neposrednih političnih tekmecev, saj je šlo v tem pogledu v pretežni meri predvsem za nenevarna “kavarniška” omizja. Kot rečeno je bilo v tistem trenutku za strategijo slovenskih komunistov, ki je bila tudi v njihovih očeh presenetljivo učinkovita in uspešna, aktivizacija na nacionalnih temeljih (cilj Zedinjena Slovenija) v bistvu precej bolj občutljiva točka, glede na zelo razširjeno proti okupatorsko razpoloženje med prebivalstvom, kot pa vsi neposredni (tj. protikomunistični) očitki. Predvsem pa so protikomunistična gesla, ki niso ponujala nikakršne atraktivne pozitivno usmerjene alternative, širile predvsem tiste politične skupine, ki so bile zaradi kolaboracije ob začetku okupacije (simbol konzulta) močno diskreditirane in so se v pogledu aktivizacije prebivalstva znašle v precejšnji defenzivi. Nasprotno, pa so ravno omenjeni bolj ali manj utopični nacionalni programi, ki so bili dejansko povsem nerealni in neuresničljivi, lahko predstavljali moralni nadomestek oz. korektiv, za aktiven boj, ki ga je zagovarjala Osvobodilna fronta. Predvsem pa je tedaj tudi Osvobodilna fronta precej dobro zadela bistvo v smislu prave mere glede radikalnosti boja proti okupatorju.

Čeprav je bilo organiziranje odpora v Sloveniji v soglasju in z odobritvijo osrednjega jugoslovanskega vodstva, se je ta v začetnem obdobju razvijal precej avtonomno, ker je bil prilagojen posebnim slovenskim razmeram. Tako so v začetnem množičnem zoperstavljanju okupatorju prevladovale predvsem pasivne oblike odpora (bojkot okupatorjevih ukrepov in prireditvev, množične demonstrativne akcije, prebiranje ilegalnega časopisja in letakov, poslušanje tujih radijskih postaj, zbiranje denarnih in gmotnih prispevkov za Osvobodilno fronto itn.), čeprav tudi oborožene vojaške akcije niso bile zanemarljive (npr. v Rovtu pod Blegošem je bilo decembra 1941 iz partizanske zasede ubitih več kot 40 nemških policistov, napadi na Lož, Šoštanj itn.). Šlo je za odpor, ki je imel precej značilnosti zahodnoevropskega odpornišva, le da se je tam, vsaj v množični obliki, pojavila precej kasneje in tudi intenzivnost je bila v večini primerov manjša. Odziv prebivalstva je bil torej v veliki meri odsev tedanjih razmer in precej manj radikalen od gesel, ki sta jih oznanjali Osvobodilna fronta in zlasti KPS. Lahko bi dejali, da je šlo za nekakšno vmesno obliko, ki pa je jasno in odločno kazala protiokupatorsko razpoloženje. To je bil tudi temeljni razlog, da je gibanje lahko zelo kmalu postalo množično. Ključno pri tem je bilo, da je Osvobodilni fronti uspelo ta v marsičem spontan moralni naboj med prebivalstvom ne le vzpodbuditi, temveč ga tudi v precejšnji meri zajeti v organizacijsko razpredene mreže njenih odborov. Z njo se je spletlo množično jedro gibanja. Razpoloženje med prebivalstvom je torej pripomoglo k nagli razširitvi vpliva Osvobodilne fronte. Ob odsotnosti predvojnih meščanskih strank v aktivnem odporu je Osvobodilni fronti uspelo izrabiti praznino v političnem prostoru, ki je nastala po zasedbi, tako da je kmalu postala upoštevanja vreden politični dejavnik. Presenečenje za slovenske komuniste pa ni bila le nagla rast Osvobodilne fronte, temveč tudi njena socialna sestava, ki ni ustrezala njihovim predvojnimi idejnimi predpostavkam in je bila pogojena s tem, da se je najprej in najbolj razširila prav v Ljubljani, ne pa tam, kjer so vstajo sprva načrtovali, to je na nem-

škem zasedbenem ozemlju, kjer je bila večina delavskih središč. V Osvobodilno fronto so bile zajete vse plasti slovenskega prebivalstva, zlasti pa je bil velik delež tistih slojev, ki so jih komunisti označevali za malomeščanske (Godeša, 1995, 128–134). Tako je npr. Boris Kraigher celo nekoliko opravičujoče pojasnil to dejstvo v poročilu centralnemu komiteju KPJ oz. Titu decembra 1942 (Jesen 1942, 209). Ob tem vsekakor ni naključje, da je tudi eden najboljših poznavalcev dogajanja na jugoslovanskih tleh v času okupacije in pisec več knjig, Jozo Tomasevich ugotovil, da “Slovensko odporiško gibanje pod komunističnim vodstvom je bilo del splošnega odpora, ki so ga vodili komunisti po celotni Jugoslaviji, s ciljem oblikovanja jugoslovanske države pod komunistično oblastjo. Splošna komunistična strategija je predvidevala odpor s pomočjo organizacij ljudske fronte, proti okupacijskim silam ter oboroženim kolaboracionističnim enotam, zelo odločno, brezpogojno in za vsako ceno. Komunisti so upali, da bodo z oboroženim bojem dosegli vojaški nadzor nad državo in jim bo tako po koncu vojne zlahka prišla v roke tudi političen nadzor. Glede na to, da je bila Jugoslavija agrarna država, katere kmetje so globoko verjeli v zasebno lastništvo nad zemljo, komunisti niso mogli računati z njihovo pritegnitvijo – brez katere si ne bi bilo mogoče zagotoviti zmage - z zagovarjanjem tradicionalnih komunističnih ciljev. Zaradi tega so najprej izpostavljali nacionalistične, demokratične in federalistične težnje, kot tudi naslonitev na Sovjetsko zvezo, na področju zunanje politike. V tem omenjenem smislu je obstajal tudi zelo močan element panslavizma, glede na to, da je vojna v Evropi v očeh jugoslovanskih ljudskih množic v veliki meri izgledala kot boj Slovanov proti Tevtonom. Eden od ciljev komunistične politične podlage, je bil priključiti Jugoslaviji tudi tista slovenska ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni pripadla Italiji ali so ostala v Avstriji. Nacionalistični dejavnik je bil verjetno v Sloveniji še močnejši kot kjerkoli drugje v Jugoslaviji, ker je zgolj obstoj Slovencev kot naroda – v primeru zmage sil osi - bil postavljen pod vprašaj”. (Tomasevich, 2010, 109).

Sicer pa se je zanašanje na britansko pomoč izkazalo kot zelo varljivo in predvsem kot “račun brez krčmarja” v največji meri precej kasneje, ko je skušal tabor nasprotnikov partizanstva kolaboracijo s silami osi prikazati kot boj proti širitvi komunizma in preprečevanje vpliva Sovjetske zveze ter takšno svoje delovanje predstaviti kot koristno za dolgoročne interese zahodnih zaveznikov v tem delu Evrope. Kam je takšna logika delovanja privedla, zelo zgovorno priča razmišljanje emigrantskega politika Alojzija Kuharja, ko je na t. i. VE (Victory in Europe) -DAY 8. maja 1945 v Londonu opazoval vriskajoče navdušenje množice ob vesti o kapitulaciji nacistične Nemčije ter s tem za zaveznike zmagovitem koncu vojne v Evropi. Kuhar se takšnemu navdušenju na londonskih ulicah ni pridružil, temveč se je ob tem zmagoslavju, z veliko mero grenkobe, zamislil nad medvojnimi ravnanjem jugoslovanskega političnega establishmenta, katerega del je bil tudi sam, z besedami: “Razvoj vojne bi bilo lahko prenašali skupno z Angleži in drugimi zavezniki. Tudi naše “notranje krize”, borba za obliko Jugoslavije, in drugo, ni imelo usodnih posledic, ker v ogromni stvarnosti svetovnih dogodkov ni pomenilo nič. Toda tretja vrsta dogodkov je imela svoje globoke posledice. Osvobodilno gibanje se je spočetka pojavljalo tukaj kot izključno komunistični poizkus, izkoristiti kaotične razmere doma za pripravo komunističnega režima. Toda kmalu se je začutila za njim sovjetska roka in Osvobodilna fronta je postala v očeh londonskih Jugoslovanov ne samo kot poskus, da

se zdobijo velesrbske sanje navezane okrog Mihajlovića, ampak tudi kot intervencija Sovjetske Rusije na Balkanu proti angleškim načrtom in interesom na tem področju. L. 1943 so se pokazale oblike te začetne borbe. Ali bo Rusija preko Balkana prišla na Sredozemlje, ali se bo Angliji posrečilo, da sovjetski pritisk zadrži za ograjo Donave. Londonski Jugoslovani, ki nobenih zvez z Angleži niso ustvarili, so računali, da bo Anglija držala balkansko črto skozi drn in strn in da ne bo dovolila Rusiji, da svoj vpliv raztegne. Prestavljen na naš jezik je jugoslovanska vlada tukaj računala, da Anglija mora podpirati Mihajlovića proti Osvobodilni fronti. To je veljalo kot aksijom in se o tem sploh ni dvomilo. Tako je. Tako mora biti. Mirno pojdemo mimo tega problema. Saj drugače biti ne more in ne sme iz izključno britanskega vidika. Kaj bi se bali. Toda prišla je eksplozija. Prišla je vest, da imajo Angleži zveze z Osvobodilno fronto, da imajo tamkaj že svoje agente, vojaške in civilne. Eksplozija je prišla v poletju 1943, ko je Churchill v parlamentu priznal, da ima zveze s Titovim pokretom. Toda eksplozija je sicer med Jugoslovani napravila veliko govorjenja, a prepričanja, da Anglija mora braniti Balkan za sebe ni mogla porušiti. Jugoslovani so se tolažili, da je to le začasna taktika Angležev, da mečejo Rusom pesek v oči, da pa bodo v pravem momentu že pokazali svoje karte. Zatorej, bodimo brez brige. Tako se je prezrlo, da je Anglija, spričo dejstva, da je najprej treba Nemčijo uničiti, in da Nemčije uničiti ne more brez Sovjetov, rada ali nerada pristala na to, da se ukloni nekaterim sovjetskim zahtevam, in da je prostor Jugoslavije spadal med one prostore, ki jih je Rusija na medzavezniških konferencah označila kot svojo interesno cono in ki jih je bila Anglija pripravljena za enkrat Rusiji prepustiti iz vojaško-političnih razlogov. Tragedija je bila v tem, da je Anglija to resno mislila, med tem ko ji Jugoslovani niso hoteli verjeti. In bolj (ko) so Angleži trdili, pisali in silili, da je treba Titov pokret podpreti, da mu je treba dati priznanje, manj so jim naši Jugoslovani verjeli, da resno mislijo s Titom. Še ko je maja 1944 angleška vlada pripeljala v London dr. Šubašića iz Amerike, da ž njim izvede svojo politiko sporazuma s Titom, Jugoslovani v Londonu niso verjeli, da Angleži in Amerikanci mislijo resno, marveč samo "taktizirajo" napram Sovjetom, v srcu pa da še vedno podpirajo "kraljevske Jugoslovane" in da jih na tihem celo podpihujejo k odporu proti sporazumu s Titom. Kmalu se je pokazalo, da je Anglija mislila resno. Govorila je resnico. Ker pa smo navajeni, da se v diplomatičnem jeziku resnica nikoli ne pove odprto, Angležem niso verjeli. Morda bi bili verjeli, in šli drugo pot, če nam bi bili odkrito lagali. Potem bi sumili, da imajo nekaj drugega pod klobukom." (Arnež, 2002, 156–157).

V najbolj izjemni obliki se je takšen razmislek pokazal takoj po koncu vojne, ko so bile s strani Britancev domobranske enote, ti so jih pač smatrali za kolaborante, vrnjene iz avstrijskega dela Koroške v Jugoslavijo, kjer jih je doletela, kot vemo, zelo tragična usoda. Razočaranje med nasprotniki partizanstva nad "žrtvovanjem za višje interese" in "perfidnim Albionom", ki skrbi le za lastne interese in ne pozna prijateljev ter mu za usodo malih narodov ni mar, je bilo veliko, a le redko kdo od njihovih političnih somišljenikov se je oz. se sprašuje o lastni odgovornosti za nastali položaj. Ta vsekakor ni bila tako majhna, kot bi mogli sklepati po njihovih interpretacijah, ki so se v precej nekritični podobi po osamosvojitvi leta 1991 udomačile tudi v Sloveniji.

V omenjenem začetnem optimističnem vzdušju so sprva bili tudi slovenski komunisti prepričani, da bo vprašanje Zedinjene Slovenije zlahka rešljivo, pač na podlagi Izja-

ve KPJ, KPI in KPA iz leta 1934 (Nedog, 1978; Kacin-Wohinz, 1990; Perovšek, 2012). Tako je novembra 1941 CK KPS v posebnem komunikeju o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja, v katerem je zavračal stališče, “da so KPS nacionalne potrebe tuje”, kot ključni argument v skladu z omenjenimi predvidevanji, se je skliceval prav na omenjeno konferenco predstavnikov KPJ, KPI in KPA, ki se je “enodušno in brez zadržkov izrekla za osvoboditev in združitve vseh Slovencev. Bila je to prva internacionalna konferenca, ki je postavila pred svet problem slovenskega naroda v celoti ter se izjavila za njegovo dosledno rešitev v korist slovenskemu narodu. Sklep konference je postal za komuniste obvezen.” (DLRS, I, 75). Tudi v tem primeru je šlo za preveliko zaupanje v proletarski internacionalizem, kjer pa se je pokazalo, da so tudi njegova načela v praksi bolj kompleksna in protislovna, kot so si to namreč sprva predvsem na podlagi teorije predstavljali slovenski komunisti in so v tem pogledu nastale nepričakovane težave in zapleti, ki so se kazali predvsem v sporih in nesoglasjih s predstavniki sosednjih KP, zlasti seveda s KPI (Mikuž, 1958/1959; Godeša, 2006, 161–184), medtem ko so bili v tem pogledu odnosi s KPA nekoliko manj napeti, čeprav tudi tu povsem brez težav ni šlo (Mikuž, 1970; Linasi, 2010). Povsem enaka napetost je bila tudi glede vprašanja Makedonije v odnosih z bolgarskimi in grškimi komunisti, ko je Kardelj, potem, ko je prišlo do sporov z italijanskimi komunisti, ki so se poleti in jeseni 1944 razplamteli skoraj do vrelišča, prvega oktobra 1944 v pismu CK KPS precej zagrenjeno zapisal: “Z našimi sosedi je različno. Albanci se sijajno drže in hočejo v federacijo z nami. Ta volja je pri njih že popolnoma jasno formulirana. Z Grki je precej težje, zlasti v vprašanju Makedonije, dasi jim tega vprašanja sploh nismo postavljali. Najtežje je z Bolgari. Boli jih Makedonija in sicer vse od desne na levo, komuniste morda še najbolj. Naši odnosi z njimi so približno taki kakor odnosi z Italijani. V vseh ozirih. Poskušajo se obdržati v Makedoniji in zahtevajo od nas bosiljgradski in caribrodski srez. Za njihovo triletno borbo proti nam bi torej radi še teritorialno nagrado. Taki odnosi razume se, ne ustvarjajo najugodnejše atmosfere za politiko tesnejšega zблиževanja z Bolgarijo, dasi mi z vsemi silami delamo za to, in mora končno tudi priti do tega.” (Izvori, XX, 21; Dragišić, 2007). Res pa je tudi bilo, da večina italijanskih in avstrijskih komunistov, ki so se srečevali s slovenskimi komunisti, o omenjeni izjavi treh KP iz leta 1934, ki je bila za slovensko stran temeljni argument za dogovarjanje, sploh ni bila seznanjena z njeno vsebino. Še bolj pomembno pa je seveda bilo, da je bil mednarodni kontekst bistveno drugačen od tistega, ko je prišlo do podpisa izjave in tako na nek način izjava v razmerah, ki so nastale med okupacijo, tudi ni imela več tako prepričljivega aktualnega pomena. Do podpisa izjave je namreč prišlo v povsem drugačnih mednarodnih razmerah, ko so v Moskvi predvsem zagovarjali političen koncept, ki je stremel k razbitju versajskega sistema ter s tem tudi Jugoslavije, kar pa se je izkazalo v času okupacije za neaktualno. Vsekakor pa se lahko povsem strinjamo z navedenim komunikejem CK KPS o pomenu tripartitne izjave iz leta 1934, da je to “bila prva internacionalna konferenca, ki je postavila pred svet problem slovenskega naroda v celoti ter se izjavila za njegovo dosledno rešitev v korist slovenskemu narodu”. S tem so bili Slovenci dejansko prvič postavljeni v mednarodni kontekst kot samostojen političen dejavnik, ki ga je potrebno upoštevati pri oblikovanju bodočega zemljevida Evrope.

To začetno obdobje lahko označimo za “romantično” fazo – pa ne toliko zaradi she-matskega ideološko pogojenega pričakovanja bodočega (revolucionarnega) razvoja voj-ne, pač po zgledu na prvo svetovno vojno in oktobrsko revolucijo (Godeša, 1991, 69–85), temveč zaradi preveč poenostavljene obravnave odnosov (tudi) znotraj komunističnega občestva, ko so bili pripadniki različnih nacionalnih sekcij KP, kot se je sčasoma izka-zalo, znatno bolj občutljivi na nacionalno problematiko, kot pa bi bilo to moč sklepati na podlagi v komunističnem gibanju zelo poudarjenih teoretičnih izhodišč proletarskega internacionalizma.

V stiku z mednarodno realnostjo pa se je vsa stvar takoj pokazala v precej drugačni podobi. Tako je tedanji emigrantski politik Franc Snój iz Clevelanda 23. oktobra 1941 zapisal: “Združena Slovenija - izgledalo bi, da bo to lahko doseči sedaj, ko so vsi naši dedni nasprotniki v sovražnem taboru. Toda London je poln Italijanov, dr. Krek ne sme na radiju ničesar povedati proti Italijanom, Madjarom in niti proti event. Avstriji. Vse to mu cenzurirajo. Pravi, da lahko na prste ene roke seštejete Angleže, ki bi sploh hoteli govoriti o Trstu, ki ga smatrajo vsi kot italijansko mesto. [...] Glede nas in naših zahtev tudi antifašisti niso boljši od fašistov. Torej glede Italije bodo velike težave, posebno še, če bo ob primerni priliki šla v separaten mir, kar ni izključeno. Glede Koroške so težave v tem, da nimamo pravnega naslova, ker smo plebiscit, ki ga je vodil angleški delegat izgubili.”³ Rezultat teh spoznanj je bila streznitev in bolj realistična postavitev ozemeljskih zahtev. Tako je Krek, kot minister v jugoslovanski begunski vladi, v kateri si je sicer tudi zelo prizadeval za umestitev mejnega vprašanja med prednostne naloge begunske vlade, moral prvotne maksimalistične zahteve znatno omiliti, ko je zapisal, da “več zahtevati, da dobimo minimum, se ne izplača. Pri pogajanjih mi se moramo postaviti čisto na realno stališče, ki ga moremo 100 % braniti in ne odstopati.” (Mlakar, 1998, 314).

Čeprav so bili tudi komunisti v t. i. “romantični fazi” glede uresničitve “Zedinjene Slovenije” zelo optimistični, pač glede na omenjeno izjavo treh KP, so bili vseskozi glede ozemeljskih zahtev bistveno bolj zmerni, predvsem pa realistični kot njihovi domači nasprotniki. V tem času so komunisti tudi zelo ostro nasprotovali pobudam o izselitvi tuje-rodnega prebivalstva z ozemlja, ki naj bi po vojni prišlo v Zedinjeno Slovenijo. (Kocbek, 1980) Njihovo izhodišče je predstavljalo geslo, ki je postalo najbolj znano po Titovem govoru septembra 1944 na Visu, ko je prvič javno spregovoril o vprašanju meja oz. o ozemeljskih zahtevah (“Mi tuđe nečemo, no svoje ne damo”) (Izvori, XIX, 122). Vsaj od leta 1966, ko je Janko Pleterski objavil besede Borisa Kidriča, izrečene poleti 1942 na konferenci KPS na Cinku, glede vodila o mejnem vprašanju (“Nočemo dati ničesar svo-jega, ne maramo pa nič tujega”) (Pleterski, 1966), pa tudi Prežihov Voranc je v septembra 1942 napisani brošuri “O slovenskih mejah” zaključil svoje besedilo z “Tujega nočem – svojega ne dam!” (Godeša, 2010), je bilo seveda jasno, da Tito v svojem znamenitem govoru na Visu 12. septembra 1944 ni bil ravno izviren. V zadnjem času pa Igor Grdina opozarja, da je geslo “Tujega nočemo, svojega ne damo” uporabljal že pred vojno srbski politik Milan Stojadinović (Grdina, 2014). Vse to daje misliti, da gre pravzaprav verje-tno za univerzalno geslo in da bi bilo morda njegov izvor potrebno iskati še bolj nazaj v

3 ARS 1660, 6, Pismo Franca Snoja 23. oktobra 1941 Izidorju Cankarju.

preteklosti. To pa seveda v ničemer ne spreminja njegovega temeljnega sporočila.

So pa bili slovenski komunisti tudi pod pritiskom omenjenega zelo optimističnega javnega mnenja, prisiljeni predvojna stališča o načelnih merilih za določitev ozemlja “Zedinjene Slovenije” dopolniti, tako da je CK KPS v izjavi o slovenskih mejah 1. maja 1942, objavljeni v glasilu CK KPS Delo (št. 2, maj 1942), prvič javno izrazil načelno stališče: “V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen.” (DLRS, II, 18). To izjavo, ki je bila vsekakor plod razprav v komisiji za meje pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki je delovala v letu 1941 in začetku leta 1942, je v že omenjeni razpravi Janko Pleterski pospremil z besedami: “To načelo je veliko širše kot pa npr. tisto, ki je bilo leta 1933 izraženo v brošuri o programu slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja, ki jo je izdalo partijsko vodstvo v tujini in kjer je bilo rečeno, da slovensko ozemlje sestavljajo vsi ti kraji, kjer ima slovensko prebivalstvo večino.” (Pleterski, 1966, 241). [...] Dotedanje stališče KPS je namreč temeljilo na rezultatih avstrijskega štetja iz leta 1910, zato je sprva odklanjal sodelovanje z njimi tudi znani povojni zgodovinar Bogo Grafenauer, “ker je za njega štetje iz leta 1910 kot baza nesprejemljivo in ne namerava trošiti svojih energij z dokazovanjem našim komunistom, da morata pripasti Beljak in Celovec k nam.” (Godeša, 2006, 170).

Spremenjeno dojetje mednarodnega okvira po bihaškem zasedanju AVNOJ-a (spoznanje o trdnosti protihitlerjevske koalicije, z vsemi iz tega dejstva izvirajočimi posledicami!) jeseni 1942, je postavilo pod vprašaj tedanje prepričanje slovenskih komunistov, da dokončna rešitev slovenskega narodnega vprašanja ni v mejah (DLRS, II, 98) in v “prekupčevanju” za zeleno mizo (DLRS II, 18). Kardelj je ob tem spoznanju namreč zapisal: “V socializmu seveda to vprašanje sploh ni važno niti bi se za nas postavljalo. Toda mi smo na stopnji narodnoosvobodilne vojne, pa moramo zaradi tega ta vprašanja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma.” (Jesen 1942, 207). V praksi je sprememba torej pomenila, da sklicevanje na izjavo treh KP, od takrat ni bilo več v ospredju pri reševanju vprašanja “Zedinjene Slovenije”. Odločitev o tem, katero ozemlje sodi v Zedinjeno Slovenijo, se je zdelo Kardelju v tistem trenutku tako nujna, da jo je sprejel kar samostojno, brez soglasja Tita, kljub temu, da mu je bilo jasno, da je to vprašanje v veliki meri odvisno tudi od bodočega odnosa sil. Na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu konec novembra 1943 je decembra 1942 sprejeto Kardeljevo stališče, o katerem se je zagotovo posvetoval tudi z ostalimi člani vodstva KPS (vmes je seveda bil še s strani vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943 sprejet tudi odlok o priključitvi Primorske k Jugoslaviji!), potrdil tudi najvišji organ jugoslovanskega odporniškega gibanja, Predsedstvo AVNOJ-a, in se s temi zahtevami tudi poistovetil. Te so tako bile sprejete tudi kot eden ključnih ciljev celotnega jugoslovanskega odporniškega gibanja in s tem postale tudi del njegove uradne politične usmeritve. Takoj po zaključku drugega zasedanja AVNOJ-a na srečanju s slovensko delegacijo v Jajcu 1. decembra 1943 je takšno odločitev Tito posebej poudaril z besedami, da za osvoboditvijo Primorske in Koroške ne stoji le slovenska vojska, temveč vsa jugoslovanska armada.⁴

4 ARS 1670, I. Zapisnik sestanka slovenske delegacije z maršalom Titom 1. decembra 1943 v Jajcu.

V skladu z omenjenimi spremembami je Kardelj v začetku januarja 1943 ugotovil: “Čas je, da imamo na karti narisano, kar bomo zahtevali pod pogojem, da bodo okoli nas ostale imperialistične države.” (DLRS, V, 9). Bolj načrtno delo se je začelo šele po ustanovitvi Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS januarja 1944, te v mnogočem edinstvene ustanove v evropskem kontekstu. Kljub temu so se še vedno pojavljali pomisleki, da je za znanstveni študij mej še prezgodaj, kot se je izrazil predsednik inštituta zgodovinar Fran Zwitter po vojni: “Takrat ni nihče mislil, da vprašanja meja niso važna; precej je pa bilo iluzij, da bomo dobili vse, kar bomo hoteli, ali pa da bomo dobili vse, kar bo zasedla naša vojska, in da je zato strokovno delo nepotrebno, naivnih iluzij, ki jih v Znanstvenem inštitutu ves čas nismo nikdar imeli.” (Zwitter, 1990, 494–495).

Odporniško gibanje se je ključno razlikovalo v filozofiji svojega delovanja od protikomunističnega tabora, tudi v tem, da je vseskozi bistveno bolj upoštevalo pomen in soodvisnost slovenskega oz. jugoslovanskega položaja in ga umeščalo v okvir širšega mednarodnega dogajanja ter zlasti razmerij med tremi velikimi v zavezniški protihitlerjevski koaliciji. Istočasno pa se je dobro zavedalo pomena lastnega prispevka v boju proti silam osi ter opiranja na lastne sile, kot tistega dejavnika, ki lahko odločilno oz. vsaj pomembno vpliva tudi na odločitve glede ozemeljskih zahtev.

V tem pogledu je bilo zlasti pomembno, da si je jugoslovansko odporniško gibanje prizadevalo pridobiti status nekakšnega regijskega središča na Balkanu in Srednji Evropi, kar mu je do neke mere tudi uspevalo (ideje o Balkanski federaciji itd. (Petranović, 1991)). Po vojni je seveda, poleg dejstva, da je v Jugoslaviji dejansko prišlo do avtohotno revolucije, ta status verjetno tudi znatno vplival na izključitev KPJ iz kominforma leta 1948, ko je Stalin s stabilizacijo razmer in vzpostavitev hladnovojne statusa quo v Evropi, skušal predvsem poskrbeti za notranjo utrditev vzhodnega bloka ter je bilo preneseno težišče širitve vpliva predvsem v Azijo (Kitajska, nato korejska vojna). V tem pogledu je postala s Stalinovo opustitvijo ambicij po širjenju na zahod Evrope in s tem v bistvu njegove potrditve obstoječega razmerja sil, vloga Jugoslavije kot regijskega središča, ne le nepotrebna, temveč na nek način celo nadležna, kot motečega dejavnika v sicer razmeroma rigidno zasnovani hierarhiji odnosov znotraj vzhodnega bloka pod vodstvom SZ.

V tem kontekstu je bila s približevanjem poraza sil osi politika do Italije in ob odločitvi o obnovitvi Avstrije na moskovski konferenci jeseni 1943, sestavni del tedanje splošne zelo ambiciozne zunanjepolitične usmeritve jugoslovanskega vodstva, v središču katere so bile ozemeljske zahteve do sosednjih držav. To se je zelo nazorno pokazalo ob obisku Andrije Hebranga in Arse Jovanovića v Moskvi januarja 1945, ko sta v pogovoru s Stalinom in Molotovom brez zadržka razkrila ambicijo, da postane Jugoslavija osišče socializma v jugovzhodni in srednji Evropi in razkrila ozemeljske zahteve do vseh sosednjih držav, razen do Albanije. V odgovoru je Stalin izrazil pomisleke glede velikopoteznih jugoslovanskih zahtev, ko je dejal: “Nastajajo razmere, ko se boste znašli v sovražnem odnosu z Romunijo, Madžarsko, Grčijo, želite napovedati vojno vsemu svetu; nima smisla ustvariti podobne situacije.” (Gibianskij, 1995; Pirjevec, 2007). Seveda pa je imel odnos do ozemeljskih zahtev do Italije in Avstrije, ki ju Stalin, pomenljivo, ni omenil na omenjenem srečanju januarja 1945, v tem kontekstu splošne jugoslovanske zunanjepolitične usmeritve, tudi specifično težo, saj je le tu šlo za odnos do premagane države s posebnim statusom

(sobojevnica-cobelligerante), t.j. Italije oz. države, ki naj bi se šele obnovila oz. ponovno vzpostavila (Avstrija). Ključno pa je bilo, da bosta bili pod izključnim nadzorom zahodnih zavezniških sil (Italija) in le deloma tudi Rdeče armade (Avstrija). Prav v tem kontekstu je imelo jugoslovansko vodstvo tudi podporo Sovjetske zveze, ki pa kljub temu, seveda zaradi obrobnosti teh vprašanj (seveda s sovjetskega zornega kota, kot zmagovite velesile, ki je morala razmišljati predvsem z vidika globalnih odnosov!), ni bila pripravljena tvegati konflikta z zahodnimi zavezniki v majski krizi 1945.

Čeprav je z osvoboditvijo Trsta, kot tudi dela Koroške (vključno s Celovcem) poseljenega s slovenskim prebivalstvom (simbol Gosposvetsko polje!), s strani jugoslovanske armade, za nekaj majskih dni leta 1945 Zedinjena Slovenija na nek način bila uresničena, pa je seveda povojni razplet danes povsem znan. Jugoslovanska pričakovanja o diplomatski podpori SZ v majski krizi leta 1945 so se zaradi omenjenih sovjetskih zadržkov izkazala za preveč optimistična. Jasno izpričan namen jugoslovanske armade, da doseže cilje, ki jih je Tito obljubil slovenski delegaciji v Jajcu v začetku decembra 1943, pri čemer so seveda bili maja 1945 v ospredju tudi drugi zelo pomembni razlogi, je bil na jugoslovanski strani tudi precej čustveno dojet (Titov govor v Ljubljani 26. maja 1945, ko je dejal, da "s to Jugoslavijo ni mešetarjenja, ni trgovine"!).

Rezultat procesa začetega med vojno preko mirovne konference v Parizu (1947), londonskega memoranduma o soglasju (1954) in osimskih sporazumov v sklopu Konference o evropski varnosti in sodelovanju o nespremenljivosti meja s silo (1975), je združitev pretežnega dela Primorske z matičnim narodom in Sloveniji zagotovljen izhod na morje, ne sicer tam, kjer je večina pred tem računala (v Trstu), temveč v Kopru, ki je tako postal slovensko okno v svet.

Kljub temu, da so bile v svetovnem spopadu sosednje države v poraženem taboru, splet mednarodnih okoliščin vendarle ni bil tako ugoden za uresničitev ozemeljskih zahtev, kot so očitno sprva preveč optimistično predvidevali slovenski politiki (vseh političnih barv). Tako sta tako Italija kot Avstrija, ko so se leta 1943 odločili, da jo bodo obnovili, imeli v zavezniških načrtih vseskozi določeno vlogo pri ureditvi povojne Evrope. Ta njuna vloga v povojnih načrtih zaveznikov se je izraziteje pokazala v zaključni fazi vojne, ko so se že začeli bolj očitno kazati tudi različni pogledi na povojno ureditev.

Britanska vlada ves čas vojne, razen načelnega soglasja, da podpira spremembo rapske meje na bodoči mirovni konferenci (to je ponujala že Cvetkovičevi vladi in knezu namestniku Pavlu Karađorđeviću marca 1941, da bi Jugoslavija odstopila od pristopa k trojnemu paktu), ni dajala nikakršnih konkretnih, še manj pa seveda uradnih izjav, glede obsega ozemlja. Povsem jasno pa je bilo že od vsega začetka, da sprememba meje, ki jo je Italija dosegla leta 1866, ko so vanjo prišli tudi beneški Slovenci, za zahodne zaveznike ne pride v poštev. Ob dejstvu, da v nasprotju s slovenskimi pričakovanji, da za ozemeljske zahteve na severu mednarodni dejavniki (vključno s SZ) dejansko niso imeli pravega razumevanja, je jasno, da Združena Slovenija tudi med drugo svetovno vojno ni bila uresničljiva. Po drugi strani pa lahko ugotovimo, da so mnogi sicer Slovencem načeloma naklonjeni dejavniki dojemali slovenske ozemeljske zahteve drugače, kot so si predstavljali slovenski politiki. Kot je iz britanskih študij o vprašanju jugoslovansko-italijanske in jugoslovansko-avstrijske meje, opravljenih na začetku leta 1941, razvidno, je bil v tem

pogledu temeljni nesporazum ta, da so britanski strokovnjaki za merilo razmejevanja po etničnih načelih upoštevali predvsem avstrijsko štetje iz leta 1910, na severu pa se jim zdel pomemben tudi rezultat koroškega plebiscita leta 1920 (poleg seveda tudi še mnogih drugih, tudi zelo pomembnih dejavnikov, ki so vplivali na njihovo stališče), medtem, ko je slovenska stran vztrajala pri tem, da se popravijo tudi zgodovinske krivice iz prejšnjih obdobij in se torej obnovi narodnostno stanje vsaj iz srede 19. stoletja (Godeša, M. (ur.); Kolenc, P. (ur.); Šterbenc Svetina, B. (ur.), 2012). To se je britanskim ekspertom pri izdelavi študij očitno zdelo premalo oprijemljiva in predvsem zelo težko natančno izmerljiva podlaga za določitev zahodne in (predvsem) severne etnične meje slovenskega ozemlja. Iz tako različnih zornih kotov obravnavanja slovenskih ozemeljskih zahtev, so tudi izvirale razlike, ki so lahko privedle v nekaterih primerih tudi do takih ocen, kot jo je v nekem poročilu podal eden od britanskih funkcionarjev P. L. Rose, ko je dejal, da so slovenske zahteve “divje in politično pretirane.” (Biber, 1979, 133).

Ideal, za katerega pa je bilo že kmalu jasno, da bo le stežka dosegljiv, čeprav takšnega dvoma nihče od politikov (v obeh nasprotnih taborih!), razumljivo, ni hotel javno izraziti in so med okupacijo vsi politični dejavniki tudi vztrajali pri optimističnih izjavah, je tako doživel podobno usodo kot mnogi drugi maksimalistični nacionalni programi pri drugih narodih. S tega vidika v evropskem kontekstu Slovenci pravzaprav ne predstavljajo nobene izjemno tragične posebnosti. Program “Zedinjene Slovenije” je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja sicer na nek način nadomeščala sintagma o “enotnem slovenskem kulturnem prostoru”, po osamosvojitvi leta 1991 in z vstopom v Evropsko unijo leta 2004 in z uvedbo schengenskega režima, pa dobijo vprašanja evropskih meja nove razsežnosti, v kakšni smeri se bodo v prihodnosti razvijala ta vprašanja, pa bo seveda še pokazal čas.

Peter Calvocoressi, Guy Wint in John Pritchard so v knjigi “Total War: Causes and Courses of The Second World War” (Calvocoressi; Wint; Pritchard, 1989) izpostavili, da druga svetovna vojna v Evropi - za razliko od prve svetovne vojne, ko je na ruševinah cesarstev in imperijev nastalo več nacionalnih držav – od Finske in baltskih držav do Kraljevine SHS - ni imela za rezultat radikalnih sprememb družbeno-politične kartografije. To namreč tudi ni bil namen in vojni cilj zaveznikov, ki so to tudi posebej izpostavljali, da se v tem pogledu povsem razlikujejo od sil osi, ki so si prizadevale za “novi red”. Omenjeni britanski zgodovinarji navajajo zgolj dva primera obsežnejših sprememb meja nastalih po prvi svetovni vojni v okviru “versajske” Evrope po koncu druge svetovne vojne. In sicer v korist Sovjetske zveze (seveda z vsemi pripadajočimi posledicami) in pa Jugoslavijo, kateri je bil poleg Istre, Zadra in jadranskih otokov priključen tudi pretežni del Primorske. V luči teh dejstev pa dobi ta akt tudi povsem drugačne razsežnosti. Spremembo zahodne meje po drugi svetovni vojni je potrebno v kontekstu evropskega med in povojnega razvoja torej razumeti kot veliko izjemo. V razkoraku med medvojnimi (prevelikimi) pričakovanji in povojno stvarnostjo, lahko za sklep morda tvegamo oceno, da v času druge svetovne vojne ni bila zamujena možnost uresničitve “Zedinjena Slovenije”, temveč, nasprotno, gre priključitev pretežnega dela Primorske k Sloveniji v tedanjem okviru jugoslovanske države v predstavljenem mednarodnem kontekstu razumeti predvsem kot znaten uspeh.

SLOVENES AND PROBLEM OF THE BORDERS DURING WW II

Bojan GODEŠA

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia

University of Nova Gorica, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenia

e-mail: bojan.godesa@inz.si

SUMMARY

The article discusses the problem of the unification of the Slovene ethnic territory through the realization of the national program United Slovenia (the program was already created in 1848) during the Second World War. Before the Second World War, Slovenes lived in four different states, in Yugoslavia, Italy, Austria (Germany), and Hungary. But their full development was possible only in Yugoslavia, which they considered as their national state, whereas in other three states they had been exposed to assimilation. In April 1941, the Axis forces invaded Yugoslavia and occupied also the Yugoslav part of the Slovene ethnic territory. The three occupying forces (Germany, Hungary, and Italy) tried to eradicate Slovene national identity; the victory and the establishment of the Nazi regime would have meant the ethnocide of the Slovene nation. After the initial shock, the Slovenes put all their hopes in the victory of the Allied Forces. Due to the fact that all neighboring states were in the anti-Allied camp, Slovenes counted on the possibility of realization of United Slovenia. At first, they were quite optimistic, and formed large-scaled territorial demands. The interaction with the international factors on both warring sides made it clear to both opposite Slovene political camps that the realization of United Slovenia would be difficult to achieve due to the state of the international political situation in the region. Considering the outcome of the inner-political conflict, the struggle for the post-war borders became exclusive domain of the resistance movement led by the Communist Party of Slovenia. This struggle resulted in the post-war annexation of a big part of the Slovene Littoral (Primorska) to Yugoslavia. Compared to the First World War, when multiple national states were established on the ruins of the dissolved empires, the Second World War in Europe did not result in radical changes of the socio-political cartography. The borders changed only in two instances compared to the Versailles Europe – the territorial gains of the Soviet Union, and the annexation of the Slovene Littoral to Yugoslavia. In the context of the wartime and post-wartime development in Europe, the border changes to the Yugoslav western border should be understood as a big exception.

Key words: Second World War; occupation 1941–1945, United Slovenia, western Slovenian (Yugoslav) border; resistance movement

VIRI IN LITERATURA

- ARS- 1660, 6:** Arhiv Republike Slovenije (ARS), osebna zbirka Izidorja Cankarja (fond 1660), šk. 6. Pismo Franca Snoja 23. oktobra 1941 Izidorju Cankarju.
- ARS- 1670, 1:** Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Izvršni odbor Osvobodilne fronte (fond 1670), šk. 1. Zapisnik sestanka slovenske delegacije z maršalom Titom 1. decembra 1943 v Jajcu.
- DLRS, I, 75:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Komunique CK KPS novembra 1941 o odnosu KPS do slovenskega nacionalnega vprašanja.
- DLRS, II, 18:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Proglas CK KPS za 1. maj 1942.
- DLRS, II, 98:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu 5. do 8. julija 1942.
- DLRS, V, 9:** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (DLRS). Pismo Edvarda Kardelja 3. januarja 1943 Lidiji Šentjunc.
- Izvori, XIX, 122:** Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941- 1945. Beograd 1985, Komunist (Izvori). Titov govor na proslavi ob drugi obletnici ustanovitve I. dalmatinske NOV brigade 12. septembra 1944 na Visu.
- Izvori, XX, 21:** Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941- 1945. Beograd 1985, Komunist (Izvori). Pismo Edvarda Kardelja dne 1. oktobra 1944 CK KPS.
- Jesen 1942, 207:** Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Jesen 1942). Poročilo Edvarda Kardelja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.
- Jesen 1942, 209:** Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (Jesen 1942). Poročilo Borisa Kraigherja dne 14. decembra 1942 J. B. Titu.
- Slovenski poročevalec.** Ljubljana, 1938–1959.
- Arnež, J. (2002):** Slovenska ljudska stranka 1941–1945. Ljubljana-Washington, D.C., Studia slovenica.
- Biber, D. (1979):** Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju. Zgodovinski časopis 1979, 1.
- Calvocoressi, P., Wint, G., Pritchard, J. (1989):** Total War: Causes and Courses of The Second World War. London, Viking (druga, dopolnjena izdaja).
- Dragišič, P. (2007):** Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949. Beograd.
- Gibijskij, L. (1996):** Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945. V: Gabrič, A. (ur.): Slovenija v letu 1945 (zbornik referatov). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Godeša, B. (1991):** Priprave na revolucijo ali NOB? (Delovanje slovenskih komunistov v času od poletja 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo) V: Gestrin, F. (ur.), Grafenauer, B. (ur.) Pleterski, J. (ur.): Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana, SAZU.
- Godeša, B. (1995):** Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana, Cankarjeva založba.

- Godeša, B. (2006):** Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Godeša, B. (2010):** Prežihov Voranc in reševanje mejnega vprašanja med drugo svetovno vojno. V: (ur.) Aleš Gabrič: Prežihov Voranc – Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot.. Ljubljana-Dunaj, Inštitut za novejšo zgodovino – Slovenski znanstveni inštitut.
- Godeša, B. (2011):** Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Godeša, M. (ur.); Kolenc, P. (ur.); Šterbenc Svetina, B. (ur.) (2012):** Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Grdina, I. (2014):** Moda za vas. Dnevnik, 10. 5. 2014, leto 64, 107.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925–1935. Koper, Lipa.
- Kocbek, E. (1980):** Pred viharjem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Linasi, M. (2010):** Koroški partizani. Protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte. Celovec, Mohorjeva družba.
- Maček, V. (2003):** Memoari. Zagreb.
- Melik, V. (1998):** Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. V: Granda S. (ur.) : Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Mikuž, M. (1958/59):** Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958/59.
- Mikuž, M. (1970):** Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. Zgodovinski časopis 1970, 3–4.
- Mlakar, B. (1998):** Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor). Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Acta Histriae VI., Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Koper 1998.
- Nedog, A. (1978):** Ljudskofronto gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana, Založba Borec.
- Perovšek, J. (2012):** Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Petranović, B. (1991):** Balkanska federacija 1943–1948. Beograd.
- Pirjevec, J. (2007):** “Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Pleterski, J. (1966):** Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, 1–2.
- Sirc, L. (1992):** Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Tomasevich, J. (2010):** Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija. Zagreb, EPH Liber.
- Ude, L. (1994):** Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. (ur.) Mlakar, B.. Ljubljana, Slovenska matica.
- Zwitter, F. (1977):** Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. V: Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana, Založba Borec.
- Zwitter, F. (1990):** O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana, Slovenska matica.